

ծովու ալիքները լուսաւորուած են անոր ճառագայթներէն՝ մոզական ցլմունք մը սփռելով ամէն կողմ, մինչդեռ հեռուն առաջաստանաւ մը կը սուրայ դէպ ի նպատակ՝ ուրիշ նաւ մը երկաթը նետած կը տատանի ալիքներու վրայ, իսկ անոր նաւաստիները մեծ նաւակով դէպ ի քարափ յառաջելու կը ճգնին, կոհակները ճեղքը տեւու ամէն ուժ թափելով:

Երովուն մէջ երկարող լեռնաշղթային քարձունքները և ելէջները՝ կարծես տեղափոխուող նուրբ մշուշով պատուած են, իսկ քաղաքը մատախուղի մէջ պաշարուած կը թուի: Նկարին ամբողջութիւնը և մա-

նրամասնութիւնը կը դիտենք ու կը դիտենք և միշտ աւելի ախորժ մը կը զգանք, փրկասփայլութիւնը և բանաստեղծութիւնը իրականութեան հետ ներդաշնակօրէն պատկերացած տեսնելով կտաւի վրայ վարպետ արհեստագետէն: Եթէ զայն վաճենքեան երաժշտութեան հետ համեմատենք, թերևս չափազանցութեան մէջ ինչ կած չենք ըլլար: Եւ գոհ ենք ըսելու որ Պ. Տամատեանը պատուած կը գտնուինք իւր չընաղ գործը զետեղած ըլլալով՝ Ս. Ղազարու մէջ՝ Այվազովսկիի ծովանկարներուն ճով:

Հ. ՆԵՐՍԷՍ Տ.

ՄԵՐ ԱՐԴԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Պոլսահայ քանի մը զրագէտներ. — Թրքահայ մամուլի կեանքէն. — Թուրքիկ ակնարկներ.

Երջանիկ առիթը ունեցայ թուրքիոյ մայրաքաղաքը այցելելու: Պոլիս ինծի շահագրգիռ եղած էր իր մէջի հայ տարրովը, իր հայ գրականութեամբ մանաւանդ: Թրքական բոլոր գաւառներուն կեդրոնն է ան: Իսկ գրականութիւնը արդէն բաւական տարբեր է ուսահայ գրականութենէն: Գր. Զորհրապի դատաստանը՝ այս մասին՝ նշանաւոր է. «Ռուսահայոց գրականութիւնը — կ'ըսէ — իր լեռնարդյոյ ծաղկի անծանակ ու թարմ հոտովը բաւած է զմեզ հմայելու համար. մերը՝ (թրքահայոցը) քերմոցի մէջ հասած բոյս մըն է, նրբացած, մեղկացած, հիւանդագին բան մը, որուն օղը պակսելով գոյնն ալ նետած ու հոտը մարած է՝»:

Նոյնը զգացած էի ես ալ. ու յանցանքը բոլորովին շուրջի մթնոլորտին վրայ ձգե-

լու համար՝ կը մնար տեսած ըլլալ մասնաւորապէս Պոլսահայ զրագէտները, որոնց մէջ՝ դժբախտաբար՝ քիչերը միայն յաջողեցայ ճանչնալ մօտէն:

*
* *

Իր սենեակի սկտիլին վրայ, փողոց նայող պատուհանին ճով նստած գտայ ծեռունի բանաստեղծը, որ ժողովուրդին հետ ապրած է, անոր սրտին հետ խօսած: Ո՞վ բերնուց չի գիտեր գոնէ քանի մը հատը «Լոյս և Ստուերք» — «Գարնան Հովեր» հատորիկներէն: Սպիտակ մագերու ներքե, նիհար դէմքին մէջ՝ բանաստեղծը աւելի գրաւիչ դարձեր էր: Պիտի ըսէիք թէ՛ ներսը բնակող աղանին, իր հողային ու երկրային մասերը թօթուելով՝ ալ պէտք չունի տողերու՝ մնչելու համար. աւաստիկ ամբողջովին կ'երեւի ան. ահա թեկերը կը բանայ, պիտի թռչի...

Իջերուն օրհնութիւնը ժառանգած է ազգային Մեկեմնաս մը՝ որ գեղեցիկ տպագրութիւն մ'ընել կու տայ պ. Աճէմեանի քերթուածներուն: Երկայնահասակ ու խաժակն բանաստեղծը՝ բարութիւնը ունեցաւ ներկայացնելու հոն ինձ և ուղեկցիս՝ այն քանի մը թերթերը. որոնք այդ հատորը պիտի կազմէին: Մաքուր տպագրութիւն մըն էր լոյս ընծայած իր ամբողջ ոտանաւորներուն՝ Խորոնց մեծամասնութիւնը անտիպ էին և «Թրթուուն յանգեր» կուչուած: Այս օրերուն մէջ՝ այդ հատորը պիտի կարենանք ունենալ մեր քովը, Ազատութեան և եղբայրութեան իր պահպան՝ սիրելի հօրէ մ'ընծայուած:

Ազգին սիրելի մէկ դէմքն ալ «Արեւելք»ի խմբագրատունը տեսայ: Պ. Մեղուն կիրճեանն էր, այդ «բանաստեղծ և իրական» մարդը, ինչպէս կ'որակէ զինք Ա. Արփիարեան իր «Հայրենիք»ին մէջ: Ան ալ արտուած մը՝ այսօր երեցաւ նորէն «Արեւելք»ի էջերուն մէջ: Այդ օրէն ի վեր՝ խնամքով հետեւած եմ «Հրանդ» ստորագրուած յօդուածներու շարքին, միշտ սիրտի շունչով մը ջնարակուած, միշտ բանաստեղծութեան մասին խորհել տուող յօդուածներ, ընդհանրապէս կարճ:

Գուրգուրանքով մը և ամէն բան ըսող ժպիտով մը ընդունեցաւ զմեզ: Չեռքի մէջ բռնած երկու ձեռքով թերթեր կը սքըրագէրէր, ուշադիր, խնամքով:

— Ես սա փակագիծները չեմ սիրեր, — ըսաւ նա յանկարծ՝ մատիտով թուղթին վրայ բան մը աւրելով: Ատոնք թումբեր են, — շարունակեց, — որ կ'արգիլեն գետակին հեզասան ընթացքը:

Չանդարդառնայինք թերեւ փակագիծներու բացակայութիւնը իր գրութեանց մէջ, կամ գէթ պատահարի մը արդինք համարէինք զանոնք. սակայն պ. Հրանդ գրական իր մէկ գաւառութիւնն էր որ կ'ընէր հոն: Այդ «Թումբեր»ու չգոյութիւնը իր յօդուածներուն մէջ՝ կամաւոր էր ուրեմն:

Այս քառորդ ժամի տեսակցութիւնը վերջինը չէր սակայն: Պատեհութիւնը ու

նեցայ կրկին խօսակցելու իր հետ՝ երբ եպիսկոպոսով մը և բազմաթիւ վարդապետներով՝ Տրապիզոնի մեր ուսումնարանը հաճեցաւ այցելել: Ինքն ալ անոնց հետ Ռուսիա կը մեկնէր՝ կաթողիկոսական ընտրութեան համար: — «Հրանդ» այլ ևս իր որոշ տեղը բռնած էր մտքիս ու սրբտիս մէջ:

«Արեւելք»ի խմբագրատունը կրնայի տեսնել նաև պ. Ալիբարը, եթէ գրադած չըլլար իր գլուխի «Թէփէ»-ով: Յաւակցութիւններ. և՛ քիչ մը ուշ ըլլալուն՝ ներում:

Պոլսոյ մէջ հրատակուող ամենալաւ ծաղրաթերթը՝ «Արեւելք»ն է ըստ իս. սկըսած այն թիւէն՝ ուր առաջին անգամ լրատեցաւ խօսաշարտաքը:

Բայց նուազ տաղանդ չունի նաև պ. Ե. Թալայեան: Իմ յարգոյ առաջնորդիս հետ ուղղուեցայ «Կալոս» — Իսթիկ »ի խմբագրատունը: Այնպիսի սենեակ մըն էր՝ ուր մէկ հոգիէն զատ՝ միւս բոլորն ալ, երկրորդէն սկսելով, անհանգիստ պիտի ըլլային: Բախտէս՝ հոն գտայ պ. Ե. Թալայեան և պ. Գ. Թորոսեան, որոնք իր վիճէին յիշ հագուած, գաւազանը ձեռքը, ֆրանսական մօրուքով երիտասարդի մը հետ: Յետոյ տեղեկացայ թէ պ. Չիֆթէ — Սարաֆն է: Խնդրոյ նիւթը պ. Տիգրան Չաւէնն էր, ծանօթ «Երկրի Չայն»ի խմբագիրը՝ որ հիմայ «Սուրհանդակ»ինն է, և զոր «Կալոս» չափազանցօրէն ծաղրած էր: «Միամիտի մը արկածները»ին հեղինակը բողբոջելու եկած էր հոն այդ անիրաւութեան գէմ, փաստ բերելով զըլխաւոր այն պարագան՝ թէ այսօր իրագործուած էր պ. Չաւէնի այնչափ եռանդուն գին քարոզած թրքահայ համերաշխու թիւնը, և թէ անտեղի էր զինքը ոչ — հայքեանսեր կոչելը:

Պ. Չիֆթէ — Սարաֆ մեկնելով՝ մենք ներս մտանք: Մի և նոյն գրասեղանին շուրջը մեծ աշխուժով կը մրտէին... ասան՝ երկու գաւեշտարանները, պ. Թորոսեան իր ֆէսով, պ. Թալայեան առանց ֆէսի և առանց ընչացքի: Անդարդարձու

թեանս՝ թէ շատ փոքր սենեակ մը ընտ-
րած էին՝ պ. Կալոսը պատասխանեց. «Ար-
դէն փոքր տեղերէն մեծ բաներ կ'ելլեն»:

Քիչ մը անդին. դուրսը՝ 3-4 գրաշար-
ները կ'աշխատէին, ընդհանուր լուսթիւն
մըն էր. և այդ լուսթիւն մէջ կը պատ-
րաստուէր վաղուան հայ հասարակութեան
ծիծաղը: Խմբագրատան մէջ սակայն կը
զգացուէր զրեւու նիւթին սղուծիւնը. դէպ-
քերը հազիւ կ'օգնէին չորս էջ ծաղրա-
թերթի մը նիւթ տալու: Ղալաթիոյ կա-
մուրջը ամէն օր չի փլշիր. և ես տեսայ
թէ ինչպէս այդ երկու զաւեշտագիրները
կը տքնէին էջը լեցնելու: Ամէն օր նիւ-
թեր ընծայել հանրութեան որ ծիծաղի,
աս կատակ չէ: Այս մասին՝ պէտք է խոս-
տովանիլ պ. Թօլայեանի երազութիւնն ու
բեղունութիւնը, զոր ինքն ալ յայտնեց
հոն մեզ:

— Ինծի 5 ոսկի տուէք՝ զձեզ հրա-
պարակաւ գովենք, — առաջարկեց պ. Կա-
լոսը:

— Ատոր մտիկ մի՛ ընէք, յարեց պ.
Լուսթիւնեան, ես 2 ոսկիով ալ կը գո-
հանամ:

Զուարճաբանութեան սահմանը չէր
անցնէր աս, իրաւ է, բայց ո՞վ չի հաս-
կընար թէ դարուս մէկ յոռի հոսանքն էր
որ կը մատնուէր:

Յետոյ դերասան-զաւեշտագիրը յայտ-
նեց թէ մտադիր է մէյ մը վենետիկ ալ
երթալու:

Ատիկէ վերջ՝ ամէն օր արշալույսին՝
«Կալոսը-Մարդիկ»ը կը սպասուի՝ Պոլիս, և
պ. Թօլայեան՝ վենետիկ:

«Բիւզանդիոն»ի խմբագրատան մէջ՝ իր
յատուկ աթոռին վրայ բազմած էր պ. Բիւ-
զանդ Բէշեան, իր սեւ ու ֆրանսական
մօրուցով, և իր լայն ու լեցուն մար-
մնով: Կը գտնուէի բազմամեայ Հմուտ Խըմ-
բագրի և քաջ գրագէտի մը դիմաց, որ
այնչափ ձգիչ ոճով կը շօշափէ հրապա-
րակի հարցերը, կ'արձանագրէ օրուան
ձայները, կարծիքները: Իր քաղաքական

տեսութիւնները մեծ հետաքրքրութեամբ
կը կարդացուին:

Այն օրերուն մէջ սկսեւ էր հրատարա-
կուիլ «Պայքար» լրագիրը: Բնական դըր-
դումով մը կը մտածէի հայ պարբերական-
ներու մասին, որոնք առաւելութիւնն ալ
ունին՝ այսօր մեծ աղմուկով մը երևնալու,
և վաղը՝ առանց աղմուկի դադրելու: —
Անվերջ սանդղակներէն յետոյ՝ հասանք
«Պայքար»ի խմբագրատունը, որ լեցուած
էր դիզադէզ լրագիրներով: Նոր օրաթեր-
թին յօդուածագիրները յայտարարեցին
մեզ թէ ամէն կերպով ապահովուած էր
իրենց օրագրին գոյութիւնը:

Նախկին թիւերը տեսայ, և բմբունցի
թէ «Պայքար» յարձակողական, մերկա-
ցնողի դեր պիտի կատարէ: La vérité,
l'après vérité, — Սթէնտալի և «Պայ-
քար»ի նշանաբանը: Եւ արդէն, ինչպէս
պ. Լէօ կ'ըսէ՝, «մի լրագրի հոգին»
կեանքն է, հրապարակախօսութիւնը: Բայց
քանի՞ անգամ երևան ելած է նաև Գր.
Արծրունի, այդ մեծ հրապարակախօսին
ըսածին ճշմարտութիւնը, թէ «մեր գրա-
կանութեան ասպարէզում գործող մարդի-
կը, ոչ թէ միայն չպատրաստուած, այլ
և չպատրաստուող գրողներ են»: «Պայ-
քար»ին գործը փափուկ և դժուար է. ըն-
դունելով միանգամայն որ եռուզեռի ժա-
մանակ այդպիսի չէզոք ու քննադատող
օրագրի մը գոյութիւնն ալ ուրախալի է:

Խմբագրապետը՝ պ. Պետրոս Գիւտեան՝
զանազան յօդուածներէ զատ՝ բռնած է
թերթօնն ալ, որ վերջնալէն յետոյ պի-
տի քննադատուի, բնականաբար: Մեծ
մաս ունի նաև պ. Ազատ Գրիչ, որ այս
կեղծանունով միշտ գրած է:

Ընդհանուր լրագրապետներուն՝ երեք
բան հարկաւոր է, ըստ անգլիացի գրա-
գէտի մը.

1. Ֆիզիքական ու մտաւոր յարմարու-
թիւն գործին. խանդավառուիլ իր նպա-
տակին հանդէպ:

2. Գիտութիւն, որ հրեքք պակսելու չէ իրեն: Գիտնալ քիչ մը ամէն բանէ, և քիչ մը՝ ամէն բան:

3. Լաւ գրելու յատկութիւն: «Իր առուեստը չի գիտեր ան — ըսած է Veuillot, — որուն ֆրագը երկու անգամ պէտք է կարդալ՝ հասկնալու համար»: Ուրիշ ո՛ր և է յատկութիւն՝ ասոր տեղը չի կրնար բռնել:

Արդ, Պ. Պետիկին օրագիրը ո՛չ միայն պարզ օրագիր մըն է՝ այլ հրապարակախօսի մըն ալ դերը ստանձնած է: Կը մաղթեմ յաջողութիւն այս դժուար օրերու պայքարին մէջ:

«Արծի» գրավաճառանոցին մէջ տեսայ պ. Յ. Տէր-Յակոբեանը, որուն կրկին հանդիպեցայ «Մանգումէի — Էֆքեար» ի

խմբագրասունը, ան իր մոխրագոյն փափախով: «Մանգումէ» ի մէջ հաճոյքով կը կարդացուին իր քիչ մը հոգեբանութեան ձգտող յօդուածները, վերլուծական քննադատութիւններով՝ ընդհանրապէս պոսական գրագէտներու, և կամ իր մանկավարժական տեսութիւններով գրութիւնները:

*

Պոլսոյ գրականութեան ներկայացուցիչներ են ասոնք՝ բայց ոչ բոլորը: Արդէն դիտաւորութիւնն ալ չունէի զանոնք ամբողջ ներկայացնելու:

Իսկ եթէ ըսեմ որ աս իմ գրական այցելութիւններս 1908 հոկտ. 23ին եղան՝ ընթերցողներս բան մըն ալ չեն շահիր աւելի:

Հ. Ղ. ԲԻԿԵԼԻ

Լ Ո Յ Ս Տ Ե Ս Ա Ի

Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ա Չ Ա Ր Դ Պ Ա Տ Ի Օ Ր Ա Յ Ո Յ Յ

1909 տարւոյ

Կատարեցինք անա խոստումնիս, օգտաշատ նիւթ մատակարարելով գեղարուեստական և գրական ճաշակներու: Հասարակութիւնը պիտի գտնէ անոր առաջին էջին վրայ օրուան սուրբերէն վերջ՝ նոյն օրը մեռած կամ ծնած նշանաւոր դէմք մը՝ իր կենդանագրով. քովը՝ իր կամ իրեն արուեստին յարմար գեղեցիկ խօսք մը: Երկրորդ էջին վրայ՝ վարքը և անոր երկերը՝ համառօտ, պարզ և ամբողջական, բացատրելով միանգամայն անոր մատենագրական և գեղարուեստական գլխաւոր յատկութիւններն և արժանիքը: Օրացոյցէս դուրս չենք թողած զուարճալի և գիտական առանձին կտորներ ալ, որոնց կարն ժամանցն իսկ հաճոյք կը պատճառէ: Գլխաւորապէս տեղ բռնած են հոն Նկարչութիւնը, Քանդակագործութիւնը և Միլազգային Մատենագրութիւնը:

Հայ նշանաւոր դէմքերուն մէջէն զանց ըրած ենք այն անձինքները, որոնք դեռ գործունէութեան ասպարէզին մէջն են: Արդի թագաւորներու դէմքերն ու կենսագրականներն ալ զրած ենք իր գահակալութեան կամ ծննդեան օրը, ինչպէս նաև միջազգային քաղաքական տեսները:

Պատկերազարդ Պատի (Որացոյցը կը բաղկանայ 730 էջերէ: Գինն է. 1 օրինակը ֆր. 1, 20, — 10 օր. ֆր. 10, — 25 օր. ֆր. 22, 50 — 50 օր. ֆր. 40, — 100 օր. ֆր. 75: